

Ekonomi handlar i grunden om att hushålla med knappa resurser – en fråga som varit central genom hela det moderna samhällets historia. Vad som räknats som "god ekonomi" har däremot skiftat över tid. I *Sätt ekonomin på plats* utforskar forskare och praktiker lokal ekonomi både som kunskapsfält och som ett växande samhällsfenomen. Boken visar hur lokal ekonomi kan fungera som en drivkraft för hållbar samhällsförändring och belyser de idéer och det handlande som utvecklas i relation till den lokala ekonomin. I bokens texter diskuteras också hur lokalekonomiska perspektiv kan komplettera andra ekonomiska idétraditioner.

Sätt ekonomin på plats har sin bakgrund i den nationella konferensen Lokalekonomidagarna, som har arrangerats sedan år 2000. Boken är en uppföljare till *Lokal ekonomi för en hållbar tillväxt* (2005).

ISBN 978-91-89944-10-7

Sandström Syssner SÄTT EKONOMIN PÅ PLATS

Emil
Sandström
Josefina
Syssner
(red.)

DOKUMENT
PRESS

Sätt ekonomin på plats

*Lokal ekonomi
i teori och praktik*

Emil Sandström
Josefina Syssner

SÄTT
EKONOMIN
PÅ PLATS

*Lokal ekonomi
i teori och praktik*

FÖRORD 7

1. Perspektiv på lokal ekonomi.....10

EMIL SANDSTRÖM & JOSEFINA SYSSNER

2. Lokalekonomi som kunskaps- och forskningsfält.....28

EMIL SANDSTRÖM & JOSEFINA SYSSNER

3. Vad är *lokalt* i den lokala ekonomin?.....46

JOSEFINA SYSSNER & EMIL SANDSTRÖM

4. Lokalekonomisk analys (LEA).....66

REBECCA HANSSON

5. Basekonomi med alternativ logik.....80

PATRIK CRAS

6. Den lokala ekonomins smörjmedel.....	96
--	----

YLVA LUNDKVIST FRIDH

7. Kapitalförsörjning i den lokala ekonomin.....	116
---	-----

ANNIKA LAUREN

8. Storskaleri i lokal ekonomi.....	132
-------------------------------------	-----

ERIK MELIN & JOHAN GADDEFORS

9. Allmänningens återkomst i den lokala ekonomin.....	154
--	-----

EMIL SANDSTRÖM & HANNES ANAGRIUS

10. Ideella aktiebolag.....	174
-----------------------------	-----

MATILDA DAHL & JENNY HELIN

11. Hållbar lokal ekonomi genom
kooperativa strukturer.....194

GORDON HAHN, LEIF TYRÉN & EWA ENGDAHL

12. Lokal rådighet och lokal
ekonomi.....216

ULLA HERLITZ & EMIL SANDSTRÖM

13. Lokalekonomiska brytpunkter...240

BJÖRN FORSBERG

FÖRFATTARPresentationer 263

Förord

Sätt ekonomin på plats är en antologi som utforskar lokal ekonomi som ett kunskapsfält och som ett framväxande samhällsfenomen. Ekonomi, i sin ursprungliga definition, handlar om hushållning med knappa resurser och har varit en central fråga genom hela det moderna samhällets historia. Samtidigt har föreställningarna om vad som utgör god ekonomi varierat över tid. Den här boken undersöker hur lokal ekonomi – både som idé och praktik – kan vara en drivkraft för hållbar samhällsförändring samt utgöra ett komplement till andra ekonomiska idétraditioner och strukturer. Boken utforskar de idéer, den politik och de sociala strategier som utvecklas runt lokal ekonomi. Fokus ligger på Sverige, ofta med landsbygden och lokalsamhället som referensram, men även andra utblickar görs. Boken beskriver vad som kännetecknar lokal ekonomi och hur den fungerar i praktiken. Den betonar vikten av att anlägga ett lokalt platsbaserat och relationellt perspektiv på ekonomi och varvar teoretiska resonemang med konkreta exempel.

Titeln *Sätt ekonomin på plats* har en dubbel betydelse och är delvis inspirerad av Lars Ingelstams bok *Ekonomi på plats*, där han utvecklar tankegångar om en samverkansekonomi, som verkar i gränslandet mellan den ideella, offentliga och privata ekonomin. Bokens titel kan dels tolkas som en uppmaning att omforma ekonomin så att den bättre tjänar samhällets behov, dels som ett perspektiv där ekonomin förstås utifrån en platsbaserad ansats – med en geografisk och lokal förankring. Genom att lyfta fram hur ekonomi kan organiseras utefter en sådan ansats visar boken på både möjligheter att utveckla ny kunskap om hållbara ekonomier på lokal nivå som både utmanar och kompletterar gängse föreställningar om vad ekonomi är och hur ekonomi många gånger fungerar i praktiken.

Vi som skriver boken utgörs av en blandning av forskare och praktiker, förenade av ett gemensamt intresse för lokal ekonomi utifrån både teori och praktik. Vi har alla olika disciplinära bakgrunder, ofta med landsbygden och den hållbara ekonomin som utgångspunkt. Andra arbetar inom organisationer som idéburna banker, föreningar och företag, och som har praktisk erfarenhet av att utveckla lokala ekonomier runt om i Sverige. I denna bok delar vi med oss av våra insikter och erfarenheter.

Boken har sin upprinnelse i den nationella konferensen Lokalekonomidagarna, som arrangerats under tjugofem års tid och som samlat tusentals deltagare från hela landet. Den kan ses som en uppföljare till boken *Lokal ekonomi för en hållbar tillväxt* (2005) och är ett resultat av ett lagarbete, där vi arrangerat seminarier där texterna fördjupats genom gemensamma diskussioner och där vi gett feedback på varandras alster.

Vi vill rikta ett stort tack till alla som medverkat till bokens tillkomst. Boken har delvis finansierats genom bidrag från Uppdrag Landsbygd vid SLU samt ett Formas-finansierat forskningsprojekt om lokal ekonomi, vilket möjliggjort redaktörskapet och bidragit till utvecklingen av några av kapitlen.

Ett särskilt tack riktas också till Tobias Barenthin Lindblad på Dokument Press, samt till Thomas Norrby, Tove Berg och Saga Holmgren vid SLU för er värdefulla support vid våra seminarier.

Vi hoppas att boken kan inspirera och bidra till en fördjupad förståelse för vad lokal ekonomi är för något och dess potential att omforma våra ekonomiska system för att möta både samtidens och framtidens utmaningar.

Emil Sandström
Uppsala

Josefina Syssner
Norrköping

12

Lokal rådighet och lokal ekonomi

*Framväxten av lokala
ekonomier i skuggan av
kommunreformer*

ULLA HERLITZ & EMIL SANDSTRÖM

FÖR ATT FÖRSTÅ lokal ekonomi som fenomen behöver vi fördjupa oss i frågor som handlar om rådighet och inflytande. Förutsättningarna för lokala ekonomiska strukturer och styrningsformer påverkas på många sätt av en alltmer globaliserad, polariserad och fragmenterad samhällsutveckling. I vårt kapitel belyser vi betydelsen av lokal rådighet för utvecklingen av lokala ekonomier och dess koppling till förändringar i den kommunala beslutsstrukturen. Fokus ligger på kommunens och civilsamhällets roll i den lokala ekonomin. Med utgångspunkt i den historiska utvecklingen av det kommunala självstyret, analyseras hur den lokala rådigheten över den lokala ekonomin successivt har urholkats genom en rad kommunreformer. Kapitlet belyser hur civilsamhället har försökt fylla detta tomrum, och uppmärksammar särskilt bygderörelsens betydelse för att stärka lokala ekonomier runt om i landet. Avslutningsvis för vi en diskussion om vart den lokala rådigheten över ekonomin är på väg i ljuset av flera delvis motstridiga trender av centralisering och decentralisering.

Lokal rådighet: Kommunens roll för lokal ekonomi

För att den lokala ekonomin ska kunna utvecklas på ett sätt som gagnar platsen, är rådigheten, det vill säga möjligheten till inflytande över lokalsamhällets resurser, avgörande. När vi undersöker rådighetens betydelse för den lokala ekonomin, utgår vi från en indelning av samhällets aktörer i tre delar: civilsamhälle, offentlig sektor och privat näringsliv. Här fokuserar vi särskilt på skärningspunkten mellan den offentliga sektorn och civilsamhället. Vi diskuterar också kommunernas möjlighet att använda sina resurser på ett mer integrerat och inkluderande sätt för att utveckla den lokala ekonomin.

DEN KOMMUNALA NIVÅN

Kommunerna ansvarar för en stor del av vardagens viktiga samhällsservice. Där ingår förskola, skola, socialtjänst och äldreomsorg. Kommunerna ansvarar också för social omsorg, renhållning, avfallshantering, vatten och avlopp, räddningstjänst, bibliotek samt krisberedskap och civilt försvar. Utöver detta har kommunerna rådighet över en rad andra resurser som är av betydelse för den lokala ekonomins utveckling: mark, bostäder, fastigheter och anläggningar. Kommunernas intäkter från skatter, bidrag och avgifter utgör också en betydande gemensam resurs. Var och hur dessa verksamheter lokaliseras och organiseras spelar roll för den lokala ekonomins utveckling, då de skapar både arbetstillfällen och livskvalitet.

DEN LOKALA NIVÅN

Begreppet ”lokal” i lokal rådighet är förstås svårt att definiera exakt, eftersom dess innebörd varierar beroende på sammanhang. Ordet används av kommunpolitiker och kommunala tjänstepersoner i vitt skilda sammanhang. Vi kan läsa om lokal upphandling, lokal utveckling, lokalt näringsliv, lokal service, lokal omställning, lokal klimatpolitik, lokal demokrati, lokal handlingsplan, lokal kultur och lokal nivå. Här används ofta «lokal» som en synonym till ”kommunal”, exempelvis i uttrycket ”lokalt självstyre” (Sveriges kommuner och regioner, 2023). Detta språkbruk skiljer sig markant från den betydelse begreppet hade vid införandet av den kommunala självstyrelsen 1863. I detta kapitel använder vi begreppet ”lokal” för att belysa de demokratiska och ekonomiska strukturer som ibland går under benämningen den första samhällsnivån, det vill säga den nivå och de verksamheter som försiggår ”under” den kommunala nivån.

RÅDIGHET

Att ha rådighet kan sägas vara synonymt med att ha kontroll eller förfogande över en resurs. Rådigheten kan ta sig olika uttryck. En dimension av rådighet handlar om vilka möjligheter medlemmarna i en kommun har att forma och delta i kommunpolitiken. Den dimensionen berör formerna för inflytande och delaktighet. Historiskt har de politiska partierna varit viktiga inom kommunalpolitiken. Partimedlemskap och engagemang i partiernas lokalavdelningar är viktiga kanaler för dialog mellan invånare och kommun för att medborgare ska känna sig delaktiga i beslut som berör dem. Forskning visar emellertid på ett tydligt fallande antal partimedlemmar och en minskande förekomst av lokalavdelningar, vilket tyder på att det finns ett behov av alternativa former för delaktighet och medborgarinflytande. Ett sådant alternativ kan vara att ge civilsamhällets aktörer större rådighet över kommunala resurser och beslut.

En annan dimension av rådighet handlar om kommunpolitikens möjligheter att utöva inflytande över den lokala ekonomins utveckling. Här handlar diskussionen istället om hur den lokala rådigheten kan vidgas så att lokalsamhällen ges större möjligheter att forma sin egen lokala utveckling och lokala ekonomi.

För att få perspektiv och en ökad förståelse för hur den lokala rådigheten har förändrats – både när det gäller politiskt deltagande och politikens inflytande – är det värdefullt att granska dess historiska utveckling.

Från byalag till kommunsammanslagningar¹

BYALAG OCH SOCKENSTÄMMOR

Under 1100–1200-talen när Sverige blev kristet, byggdes kyrkor i byarna, ofta på redan befintliga offerplatser. Varje kyrka tillhörde en socken och sockenstämman var det beslutande organet för kyrkans angelägenheter. Under århundradens gång kom sockenstämman att få ett allt större ansvar även för världsliga frågor som fattigvård och skola. Samtidigt blev bystämmans befogenheter allt mindre. Rösträtten på sockenstämman var knuten till skatteplikten, oberoende av ålder och kön eller om ägandet gällde gård eller bohag. I mitten av 1800-talet hade endast fem procent av befolkningen rösträtt.

Parallellt fanns också ett system med lokala byalagsordningar på en mer lokal nivå än socknarna. De självständiga byarna skötte sina gemensamma angelägenheter via byalagen. Bönderna samlades till bystämmor hos byåldermännen. En del av de lokala sedvanereglererna i byarna fanns nedtecknade medan andra var muntliga. Äldre byordningar samlades in och i mitten av 1700-talet utfärdade Kunglig Majestät en statlig mönsterbyordning som sändes ut till alla Sveriges byar. Byarna uppmanades att utgå från denna och anpassa den efter lokala förhållanden. Kunglig Majestät statsmakten ville ha ordning och reda i landet, och därför bestämdes att befintliga och nytillkomna byordningar skulle stadfästas av häradsrätten för att ”för lag uti byeskrån vara gällande”. Lokalt antog man alltså byordningar, utsåg byämbetsmän eller åldermän, skrev protokoll vid bystämmor och vårdade och nyttjade byns gemensamma egendom.

Några exempel ur tidigare lokala ordningsregler:

1 Avsnittet om Kommunerna bygger till stor del på Herlitz, U. (1999). *Bygdens organisering*. SOU 1999:84. Civilsamhället. Demokratiutredningens forskarvolym VIII. Ivarsson, T. (1992). *Kommunernas släkträd, Sveriges kommuner 1863–1992*. Svenska Kommunförbundet. Herlitz, U., Arén, H. (2017). *Den första samhällsnivån: lokal demokrati, planering och finansiering för en hållbar utveckling*. Hela Sverige ska leva.

All Torfskärning å samfälta Utmarker är förbjuden, om någon dermed beträdes, pliktar den första gången Twå Rd B:o, och andra gången dubbelt, och är den skurna Torfwen alltid Confiscabel, som försälljes, och penningarne tillfalla By-Cassan.

Då det är ungdomens wana att sent om aftnarne och nattetid gå omkring i byen, ofreda folk med stenkastning i väggarne och stojande, så skall det wid förekommande der af wara föräldrarnas och husböndernas skyldighet att sedan kl. 9 om aftonen ej tillåta de i huset warande personer kringwandra i byen wid bot af En R:d B:o.

Det fanns också stadgat hur efterlevnaden av byordningarna skulle hanteras:

Twänne Åldermän wäljas som efterse att denna By-Ordning efterlews, och att den som deremot förbryter, blifwer till det utsatta answar fäld. Dessa Åldermän ombytes årligen emellan och får ingen neka att denna befattning efter sin tour emottaga.

(Danbratt och Odenvik, 1966)

FRÅN SOCKENNÄMND TILL FULLMÄKTIGE (1863–1951)

Under 1800-talet genomfördes en rad reformer och beslutsfunktioner flyttades till andra organ. År 1843 beslutades att kyrkorådet skulle delas upp i ett råd för kyrkliga frågor och en sockennämnd för världsliga angelägenheter, och tjugo år senare antogs en ny kommunallag. Denna innebar att Sverige kom att indelas i 2 396 landskommuner, 89 städer och 10 köpingar och den nya indelningen följde i stort de traditionella sockengränserna. Rösträtt gavs till män över tjugofem år som betalade skatt, och röstetalet stod i proportion till skattebelopp och ägande. Det gamla ståndssamhället övergick gradvis i ett agrart-industriellt samhälle. Med den nya

riksdagsordningen 1866 började riksdagsmännen också representera sina partier snarare än sina valkretsar, vilket lade grunden för dagens partipolitiska system.

De nya kommunalstämmorna hölls länge i anslutning till högmässorna, ofta i anslutning till kyrkostämmorna samma dag. Alla röstberättigade hade tillträde och systemet bestod fram till kommunreformen 1952. I samband med den allmänna rösträttens införande 1918 började fullmäktigeförsamlingar införas och från 1922 blev de obligatoriska för alla kommuner med mer än ettusen femhundra invånare. Den representativa demokratin hade därmed gjort sitt intåg, men var fjärde kommun behöll direktdemokrati ända fram till 1952.

Valet till fullmäktige genomfördes genom allmänna val och med valsedlar med partibeteckning. Valförfarandet av fullmäktige var något annorlunda än dagens. Samlingslistor var vanligt förekommande. Valutgången var då given på förhand, eftersom partierna redan före valet hade gjort upp om fördelningen av fullmäktigeplatserna. De rikspolitiska partierna dominerade ännu inte på den kommunala nivån även om lokalavdelningar bildats för att engagera sig i kommunpolitiken. Nedan följer några exempel på olika vallistor från tidigt 1900-tal:

- Alla partiers lista
- Gemensamma listan
- Jordbrukslistan
- Småfolket för sund kommunalpolitik
- Den fria gruppen
- För kommunens bästa

KOMMUNSAMMANSLAGNINGAR (1952–1973)

1946 beslutade riksdagen om att slå samman kommuner för att skapa större och mer bärkraftiga enheter. Man menade att en lagom storlek på en kommun var mellan tvåtusen och tretusen femhundra

invånare, och sammanslagningen av kommunerna skulle vara klar den 1 januari 1952. En bärande idé var att landskommunerna skulle fortsätta att vara just landskommuner och därför försökte man undvika att lägga samman landskommuner och städer. När sammanslagningen var klar 1952 hade landets nästan tvåusen femhundra landskommuner reducerats till drygt åttahundra kommuner.

Den snabba samhällsutvecklingen, med bland annat avsevärt förbättrade kommunikationer, medförde dock att kommunreformen snart ansågs otillräcklig. Man pratade om att "hästskjutsepokens tid var förbi". Nya planeringsidéer presenterades och centralortsteorin lanserades, med vilken naturliga centra för kommersiell, social och kulturell service definierades. Det geografiska rummet bestod av bärkraftiga centralorter och deras omland, och den minsta storleken för en centralort beräknades till åttatusen invånare. Riksdagen beslutade om att frivilliga kommunsammanslagningar skulle genomföras efter dessa riktlinjer, men 1969 konstaterades att processen gått trögt. Riksdagen blev tvungen att lagstifta om kommunsammanslaggning och den "frivilliga" sammanslagningen skulle vara klar till årsskiftet 1973/1974. Resultatet blev att antalet kommuner minskade från 848 till 278.

Motstånd och kommunala efterdyningar

Reaktionerna var framförallt under 1970-talet stundtals starka. Kommunsammanslagningarna väckte motstånd, särskilt i mindre kommuner som slogs ihop med större. En av de främsta invändningarna från medborgare såväl som från beslutsfattare var rädslan för att förlora lokalt inflytande och den rådighet kommunerna tidigare haft över sina beslut. I de mindre kommunerna utgjorde den nära kontakten mellan invånare och beslutsfattare en central del av den lokala demokratin, och många befarade att denna närhet skulle gå förlorad i de större administrativa enheterna. Det fanns också en oro för att mindre kommuners behov och intressen skulle få stå tillbaka, vilket skapade en känsla av marginalisering. Kritiker

menade dessutom att rikare kommuner skulle kunna dominera den ekonomiska fördelningen och därmed underminera lokalsamhällenas rådighet över sina resurser. Även den tidigare kulturella och sociala sammanhållningen sågs som hotad av kommunsammanslagningarna.

Efter kommunsammanslagningarna 1974 har inga större kommunala indelningsreformer genomförts – endast ett fåtal mindre förändringar, oftast i form av kommundelningar. Det enda undantaget var en sammanläggning 1977. Idag finns tvåhundra nittio kommuner, en tydlig kontrast till 1800-talets tvåtusen femhundra småkommuner med direktdemokrati och lokala partier. Idag rör diskussionen främst den regionala nivån, med förslag om regionsammanslagningar.

För att motverka kommunsammanslagningarnas negativa effekter och för att stärka den lokala demokratin infördes på 1980-talet möjligheten att inrätta stadsdels- och kommunaldelsnämnder. Dessa var inledningsvis rådgivande men fick senare besluts- och förvaltningsansvar inom vissa områden. Ledamöterna utses av kommunfullmäktige för att spegla den kommunala politiska sammansättningen, vilket innebär att medborgarna inte direkt väljer sina representanter. Endast ett fåtal av landets kommuner valde att införa kommunaldelsnämnder och flera av dem har också avvecklat sin lokala nämnder. En stark kritik var just den indirekta och centraliserade tillsättningen av ledamöter. I Hudiksvalls kommun däremot togs ett lokalt initiativ för att utveckla det lokala inflytandet genom en direktvald lokal nämnd.

Svågadalsnämnden – Ett demokratiexperiment för lokal rådgivning

Svågadalsnämnden i Hudiksvalls kommun är känt som demokratiexperimentet där bygdens befolkning den 5 maj 1996 gick till valurnorna för att genom personval rösta fram ledamöter till en direktvald lokal nämnd. En så kallad parti- och politisk nämnd. Initiativet går att spåra till 1970-talets början då ett antal lokala föreningar arrangerade studiecirklar om bygdens utveckling, vilket så småningom bidrog till att Landsbygdskampanjen Hela Sverige ska leva utsåg Svågadalen till en av landets tre framtidsbyar. Med stöd från bland annat Landsbygdskampanjen, Glesbygdsdelegationen och Hudiksvalls kommun byggdes Svågagården – en tretusen kvadratmeter stor anläggning som fungerar som ett lokalt service- och kulturhus. Här samlas skola, barnomsorg, bibliotek, distriktssköterska, kyrksal, Folkets hus, samlingssal, matsal, idrottshall, bastu, verkstäder, sex lägenheter, trygghetsboende, trygghetsnav, lekpark, gym och grillplats. Det senaste tillskottet är en digital sjukstuga. Svågagården inrymmer också nämndens kontor.

Till en början inrättades ett lokalt självförvaltningsråd för Svågagården som bestod av representanter från bygdens föreningar. Snart växte dock idéer om att utveckla nya former av närdemokrati – så att invånarna kunde välja sina företrädare direkt, utan koppling till politiska partier eller föreningar. Detta ledde till att Hudiksvalls kommun beslutade att inrätta Svågadalsnämnden, som permanentades 2002. Nämnden består av sju ledamöter och sju suppleanter som väljs utifrån ett personligt förtroende vart fjärde år, samma år som val till kommun, region och riksdag. Inga politiska partier deltar i lokalvalet. De kandidater som får flest röster utses därefter av Hudiksvalls kommunfullmäktige till ledamöter i nämnden. Till skillnad från kommunens andra nämnder, som är indelade i specifika verksamhetsområden

och omfattar hela kommunen, ansvarar Svågadalsnämnden för flera verksamhetsområden, som barnomsorg, förskola, skola, äldreomsorg samt fritid och kultur inom sitt geografiska område utmed älven Svågan och dess omkring fyrahundrafemtio invånare. Nämnden ansvarar också för landsbygdsutveckling, näringslivsbefrämjande åtgärder och för att utveckla former för närdemokratiskt inflytande.

Svågadalsnämnden följer ett reglemente fastställt av kommunfullmäktige i Hudiksvalls kommun (2010, reviderat 2011-05-02) och har en årlig budget på fjorton miljoner kronor (2025). Nämnden har en platschef på heltid, en administratör på halvtid och femton till arton anställda inom sina verksamheter.

Svågadalsnämnden är integrerat i Hudiksvalls kommuns ordinarie verksamhet, där platschefen deltar i en samsrådsgrupp för kommunens samtliga nämnder. Svågadalen utgör på så sätt en demokratisk formalisering av lokalt utvecklingsarbete, som innebär att makt och ansvar tydliggörs (Lennqvist-Lindén och Olsson, 2001). Ledamöterna, som ofta har lång erfarenhet från bygdens föreningsliv, arrangerar regelbundna dialogkvällar och deltar i informella möten där invånarna kan diskutera bygdens utveckling och samverka kring lokala lösningar. Genom korta avstånd mellan medborgare och beslutsfattare underlättas direkt dialog, vilket i sin tur främjar förankring av beslut och utveckling av lösningar anpassade till lokala behov. Svågadalsnämnden exemplifierar hur lokal rådighet, inom ramen för etablerade demokratiska strukturer, kan stärka både samhällsgemenskap och lokal ekonomi.

Bygderörelsen – Hela Sverige ska leva² Trettiotusen tågar mot Skansen

I kölvattnet av kommunreformerna och som en reaktion mot avfolkningen och nedrustningen av landsbygden växte en ny folkrörelse fram – bygderörelsen Hela Sverige ska leva. Rörelsen började ta form på 1970-talet men fick sitt breda genomslag i slutet av 1980-talet. När Europarådet 1987–1988 uppmanade sina medlemsländer att genomföra kampanjer för landsbygdens utveckling, tog den statliga Glesbygdsdelegationen initiativet i Sverige. Samtidigt drev ett hundratal föreningar på initiativ av Hembygdsrörelsen, kampanjen Levande landsbygd. År 1989 slogs dessa två kampanjer samman till Hela Sverige ska leva, med ett gemensamt program för att mobilisera myndigheter, folkrörelser och landsbygdsbefolkningen. Glesbygdsdelegationen riktade sig mot myndighetssverige, medan folkrörelserna engagerade civilsamhället, där man uppmanade byar att ta saken i egna händer och definiera vilka åtgärder som behövdes för att göra den egna platsen attraktiv att bo på. Under kampanjen arrangerades flera stora evenemang, däribland Hela Sverige-dagen 1988 på Skansen i Stockholm, som samlade trettiotusen deltagare. Kampanjen kulminerade med Sveriges första Landsbygdsriksdag i Umeå i april 1989. Sedan dess har man genomfört nationella Landsbygdsriksdagar på olika platser i landet vartannat år (utom pandemiåret 2022) där medlemmarna träffas och diskuterar angelägna frågor.

Landsbygdskampanjen gav ny kraft åt en redan pågående rörelse i Sverige, men det var först genom kampanjen som lokala utvecklingsgrupper fick verkligt genomslag och bildandet av sådana började ses som ett medel för landsbygdsutveckling.

Lokala utvecklingsgrupper kännetecknas ofta av:

2 Avsnittet bygger till stor del på Ulla Herlitz (1998 och 2000), *Ulla Herlitz och Hans Arén* (2017), samt på skrifter och interna dokument från Hela Sverige ska levas verksamhet (Hela Sverige ska leva, 2014 och 2024).

- ett brett engagemang för bygdens utveckling och bästa
- att de tillvaratar bygdens gemensamma intressen
- att de företräder bygden i olika sammanhang
- öppenhet för alla och en offentlig verksamhet,
- demokratiska arbetsformer, ofta som ideell förening,
- att de verkar inom ett område som definieras av bygdens befolkning.

Dessa grupper tar ofta ett kollektivt ansvar för bygden och engagerar sig i allt från att rädda den lokala butiken och skapa arbetstillfällen till att starta kooperativa äldreboenden och kulturprojekt.

Bild 12.1

Folkrörelserådet Hela Sverige ska leva bildades i september 1989, i slutet av den stora kampanjen Hela Sverige ska leva. En viktig del av kampanjen var de hundratals budkavlar som gick Sverige runt för att samla landsbygdsbefolkningens idéer, förslag och krav. Budkavlarna samlade sextusen förslag som överlämnades till politiker på landsbygdens dag på Skansen i augusti 1988.

Lokala utvecklingsgrupper har både genererat nya grupper och integrerats i befintliga föreningar som hembygdsföreningar, bygdegårdsföreningar och idrottsföreningar, eftersom lokal utveckling kan utvecklas i vilken förening som helst. Vid kampanjens slut 1989 fanns cirka tusen lokala utvecklingsgrupper, och verksamheten fortsatte inom den fristående organisationen Folkrörelserådet Hela Sverige ska leva. År 2000 hade rörelsen växt till närmare fyratusen lokala utvecklingsgrupper. Idag omfattar bygderörelsen tusentals lokala utvecklingsgrupper verksamma över hela landet. Grupperna organiseras oftast i en enskild by med omgivande landsbygd men kan även inkludera större områden. De flesta grupper utgörs av ideella föreningar, vilket gör det enkelt för alla att delta och möjliggör juridiskt ansvarstagande, avtalstecknande och gemensamt ägande. Föreningarna bygger på demokratiska principer, där varje medlem har en röst och beslut fattas gemensamt.

Tidigare stod sysselsättning och service i centrum, men enligt en enkät från 2024 till länsavdelningarna på Hela Sverige ska leva domineras dagens agenda av demokrati, inflytande, miljö, hållbarhet och beredskap. Även platsutveckling, bostäder och infrastruktur är prioriterade frågor, medan frågor som berör sysselsättning inte står lika högt på dagordningen längre.

Dagens bygderörelse engagerar sig brett i frågor som beredskap, bostadsförsörjning, hållbarhet och digitalisering. Ett ökande fokus ligger på lokalt inflytande, där grupperna arbetar för att stärka den lokala demokratin och skapa långsiktiga förutsättningar för levande bygder. Infrastruktur och service är fortsatt viktiga områden – många lokala initiativ handlar om att säkra skolor, kollektivtrafik och trygghet i mindre samhällen. Genom detta arbete bidrar bygderörelsen inte bara till social sammanhållning utan också till att vitalisera den lokala ekonomin och stärka lokalsamhällenas rådgivning över sin egen ekonomi.

Medan de lokala utvecklingsgrupperna fokuserar på att utveckla sina bygder, driver Rikskansliet och Hela Sverige ska levas tjugofyra länsavdelningar policyarbete, strategiska initiativ och kunskapsspridning. De besvarar remisser, samverkar med myn-

digheter, deltar i debatter, agerar sakkunniga i utredningar och engagerar sig i forsknings- och utvecklingsprojekt. Genom publikationer och digitala kanaler förmedlas information, metoder och verktyg för lokal utveckling och en hållbar lokal ekonomi.

Ökat engagemang för lokal ekonomi

Under Hela Sverige ska leva-rörelsens första tio år låg fokus på att ta fram lokala utvecklingsplaner som baserades på bygdernas egna behov. Verktyg som "Vänd planeringsperspektivet" hjälpte de lokala utvecklingsgrupperna att formulera framtidsplaner för lokal utveckling och bidrog till att frågor om lokal finansiering och lokal ekonomi kom att bli viktiga för rörelsen att arbeta vidare med. Med inspiration från Skottland introducerades lokalekonomisk analys (LEA), ett verktyg som kartlägger den lokala ekonomin och synliggör utvecklingsmöjligheter i lokalsamhället (se även Rebecka Hansson i kapitel 4). Arbetet med LEA stärkte ytterligare intresset för lokal ekonomi.

För att vända även på ekonomiperspektivet började man utforska sätt att generera lokalt kapital istället för att äska offentliga bidrag. Detta resulterade i handböcker om lokal finansiering, och en metod utvecklades för att mobilisera ekonomiska resurser från invånare, företag och föreningar (till exempel handboken *Vi samlar lokalt kapital* och senare *Handbok i lokal finansiering*). Handböckernas syfte var att ge lokala samhällsföreningar och andra intresserade aktörer en metod och en första orientering om olika associationsformer för finansiering med lokalt kapital. Genom åren har Hela Sverige ska leva publicerat åtskilliga böcker, skrifter och broschyrer samt material i sociala medier för att sprida information och kunskap, stötta lokala utvecklingsgrupper och stärka framväxten av lokal finansiering och lokal ekonomi.

En annan viktig innovation som initierades var Mikrofonden. Mikrofonden startades 2010 av Hela Sverige ska leva tillsammans med Ekobanken och Coompanion för att ge företag och organisatio-

ner verksamma inom social ekonomi och lokal utveckling tillgång till finansiering genom bankgarantier och kapitalinvesteringar (se även Ylva Lundkvist Fridh i kapitel 6, och Annika Lauren i kapitel 7).

Var tionde kommun saknar bankkontor, en tredjedel av Sveriges 290 kommuner har endast ett, eller inget bankkontor. Det bildas därmed allt fler vita fläckar, där inga finansiärer har kunskap om de lokala marknaderna. Lokala utvecklingsgrupper letar nya vägar till rådighet över bygdens utveckling och investeringsbehov.

Det ökande intresset för lokal ekonomi bidrog till att lokalekonomidagar började arrangeras tillsammans med universitet och högskolor runt om i landet. Samarbetet med akademien resulterade i böcker som *Lokal ekonomi för hållbar tillväxt* (Herlitz och Forsberg, 2004 och 2006) och *Ekonomi på plats* (Ingelstam, 2006). Böckerna både erbjuder kritiska betraktelser av hur "ekonomi" vanligen presenteras, och presenterar alternativ för hur lokal ekonomi kan organiseras.

Bild 12.2

Den nationella konferensen Lokalekonomidagarna (LEK) arrangerades första gången 2003 vid Växjö universitet. Initiativet togs av aktörer i projektet Lokalekonomi.nu. Projektet startades av Hela Sverige ska leva, Coompanion Sverige, Ekobanken Medlemsbank och JAK Medlemsbank. Bilden är från en workshop under LEK 2012 på Sättra Brunn i Sala kommun.

Bygderörelsens betydelse för lokal ekonomi

Genom att mobilisera både mänskliga och ekonomiska resurser fungerar bygderörelsen med sina tusentals lokala utvecklingsgrupper som en central drivkraft för att stärka och utveckla lokala ekonomier över hela Sverige. Försök har gjorts att uppskatta bygderörelsens bidrag i ekonomiska termer, och uppskattningar från mitten på 1990-talet visar att rörelsen årligen skapar tusentals arbetstillfällen. Bygderörelsen spelar med andra ord en betydande roll i att stärka lokala ekonomier genom att mobilisera mänskliga och ekonomiska resurser. Genom en kombination av ideellt arbete och lönearbete, kapitalinsatser och samverkan med offentliga och privata aktörer bidrar bygderörelsen till att stärka lokalsamhällets rådighet över sin egen ekonomiska utveckling, samtidigt som den driver frågor om social och miljömässig hållbarhet. Trots stora lokala och regionala variationer arbetar bygderörelsen med liknande frågor och involverar både kvinnor och män. En stor del av verksamheterna syftar till att stärka den lokala identiteten och sammanhållningen i lokalsamhället genom sociala arrangemang som bygdefester, studiecirklar och lokala nyhetsblad. Dessa aktiviteter bidrar till att skapa relationer och förtroende, vilket i sin tur underlättar samarbete i andra sammanhang, till exempel samåkning, gemensamt företagande eller nya utvecklingsprojekt.

Utöver verksamheter som stärker den sociala sammanhållningen samarbetar en del lokala utvecklingsgrupper med den offentliga sektorn. Lokala utvecklingsgrupper driver eller deltar i projekt som traditionellt hanteras av kommunerna, som barnomsorg, äldreboenden, bostadsbyggande och näringslivsutveckling. På många håll har detta arbete bidragit till nya former av kommunal planering, där bygdeplaner upprättas i samarbete med kommunen, ofta med stöd av en "bygdepeng". Andra viktiga aktiviteter omfattar mer handfasta ekonomiska initiativ som kan handla om att förbättra företagsklimat, skapa nya arbetstillfällen och insatser för ökad inflyttning. Vissa grupper engagerar sig även direkt i näringsverksamheter för att utveckla lokala ekonomier, till exempel genom att arrangera lokala marknader eller genomföra turistsatsningar.

Röstånga tillsammans – för lokalekonomisk förnyelse

Föreningen Röstånga tillsammans i Röstånga i Svalövs kommun i Skåne är en av tusentals lokala utvecklingsgrupper som anslutit sig till Hela Sverige ska leva. Den startade sin verksamhet 2009 för att initiera, driva och koordinera utvecklingsinsatser och projekt för lokala föreningar, företag och organisationer i bygden med sina niohundra invånare. Sedan dess har det hänt mycket tack vare föreningen och dess projektverksamhet, som bland annat finansierats av EU:s landsbygdsprogram Leader. Röstånga tillsammans har bland annat genomfört flera lokalekonomiska analyser för att identifiera problem och lösningar för att utveckla en cirkulär bygdeekonomi. Med den lokalekonomiska analysen har bland annat en lokal utvecklingsplan tagits fram.

Utvecklingen i bygden tog ett stort steg när bygdebolaget Röstånga utvecklingsaktiebolag (svb), eller RUAB, bildades 2011. RUAB är ett aktiebolag med särskild vinstutdelningsbegränsning (därav "svb" i företagsnamnet), vilket innebär att eventuell vinst skall återinvesteras i bolaget och stärka ändamålet i bolagsordningen (se även kapitel 10 av Jenny Helin och Matilda Dahl).

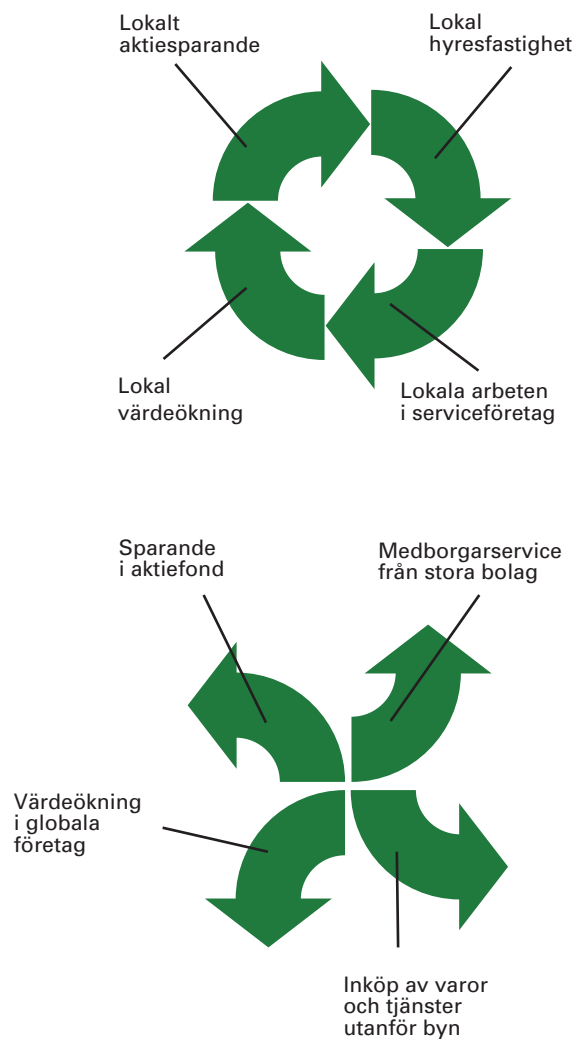
Bolaget har idag 469 aktieägare och aktieförsäljningen inbringade ett eget investeringskapital på över en miljon kronor. Med det i bakfickan har bygden kunnat ta banklån och köpa upp sju "problemfastigheter" i byn som sedan renoverats, bland annat ett stationshus och ett fryshus samt flera bostadshus, av vilka några nu hyrs ut medan andra har sålts vidare.

Den lokala rådigheten – vart är den på väg?

Vi har beskrivit hur den lokala rådigheten förändrats och visat hur en livaktig bygderörelse med tusentals lokala utvecklingsgrupper uppstod i tomrummet när medborgarnas direkta inflytande över den gemensamma ekonomin minskade efter framförallt kommunsammanslagningarna under 1950–70-talen. Mot denna bakgrund, menar vi att den lokala rådigheten idag står vid ett vägskäl där flera delvis motstridiga parallella trender påverkar dess utveckling – och därmed också möjligheten att utveckla robusta lokala ekonomier. Å ena sidan pågår alltjämt en fortsatt centralisering, där statliga reformer i kombination med ökade krav på marknadsstyrning begränsar handlingsutrymmet för utvecklingen av demokratiskt förankrade lokala ekonomier. Å andra sidan finns en omfattande rörelse för ökad lokal rådighet som arbetar för att återta kontrollen över resurser och beslutsfattande rörande den kommunala ekonomin.

Sedan de stora kommunsammanslagningarna under 1900-talets andra hälft har kommunernas roll förändrats avsevärt – från att vara tämligen självstyrande enheter till att i högre grad fungera som förvaltare och utförare av nationell politik. Staten har under de senaste årtiondena ålagt kommunerna flera nya ansvarsområden och successivt stärkt sin styrning genom riktade statsbidrag, som ofta åtföljts av krav på effektivisering och standardisering av kommunala verksamheter. Denna utveckling har visserligen bidragit till att kommuner fått ökat ansvar över fler verksamhetsområden, men det har samtidigt begränsat den kommunala rådigheten, eftersom kommunerna i praktiken fått mindre frihet att forma sin egen ekonomiska utveckling. Dessutom pågår alltjämt en diskussion om att en del kommuner är för små för att klara av det kommunala uppdraget.

Samtidigt utmanas både kommunernas och lokalsamhällenas rådighet av globala ekonomiska processer och skeenden. Privatisering av kommunala verksamhetsområden (exempelvis inom skolan och äldreomsorgen) och en ökad rörlighet av kapital och arbetskraft gör att lokala ekonomier och kommunala ansvarsom-

Figur 12.1

Illustration från den lokala utvecklingsgruppen Röstånga Tillsammans som visar hur kapital lämnar bygden utan återinvesteringar, i kontrast till en cirkulär lokalekonomisk modell där lokalt aktiesparande skapar ett ekonomiskt kretslopp som stärker bygdens utveckling.

råden alltmer har kommit att domineras av externa privata aktörer snarare än av kommunerna och lokalsamhällena själva.

Trots dessa tendenser finns en livskraftig motrörelse, inte minst inom byggerörelsen, där lokala utvecklingsgrupper försöker återta kontrollen över sin utveckling genom att utveckla och engagera sig i kooperativa företag, lokala finansieringslösningar och medborgardrivna utvecklingsprojekt i syfte att stärka rådhetsen över den lokala ekonomin. Den ökade betydelsen av frågor som rör klimat och beredskapsfrågor inom mat, vatten och energi har också ytterligare aktualiserat behovet av utvecklingen av resilienta lokalsamhällen och robusta lokala ekonomier.

Det finns även exempel på kommuner och lokala utvecklingsgrupper som försöker stärka sin ekonomiska rådighet genom att investera i kommunalt och lokalt ägda energisystem, utveckla nya former av bygg- och bostadsmarknader med mera. Under de senaste åren har nya styrnings- och förvaltningsmodeller mellan kommuner och lokalsamhällets aktörer utvecklats, där rådhetsen över den gemensamma ekonomin i ökad omfattning ”återförs” till medborgarna. Vårt exempel från Svågadalen i Hudiksvalls kommun visar hur en lokalt förankrad kommunal modell kan stärka medborgarnas inflytande över den gemensamma ekonomin.

Vart den lokala rådigheten är på väg beror med andra ord i hög grad på hur dessa motstridiga krafter utvecklas. Om centraliseringen och privatiseringen av kommunala verksamheter fortsätter, riskerar kommuner och medborgare att förlora inflytande över förvaltningen av skattemedel och gemensamma resurser, vilket ytterligare kan försvaga den lokala rådigheten över ekonomin. Men nya former av kommunal styrning och samverkan kan också skapa förutsättningar för en återvunnen lokal rådighet, där lokalsamhällen tillsammans med kommuner stärker medborgarinflytandet över ekonomin (som i exemplet Svågadalen). För att åstadkomma en lokal ekonomi behövs emellertid både engagerade medborgare och en vilja hos kommunpolitiker att lämna över delar av sin makt och sitt ansvar till medborgare på den lokala nivån.

En möjlig väg framåt i det här sammanhanget är att både kommuner och lokalsamhällen utvecklas till mer autonoma och självorganiserade enheter där man genom samverkan och innovativa lokalekonomiska förvaltningsmodeller kan återta en del av det inflytande som successivt förlorats. Samtidigt finns en risk att den lokala rådigheten över den gemensamma ekonomin fortsätter att urholkas, vilket kan bidra till att ytterligare försvaga ekonomins demokratiska förankring och begränsa möjligheterna att utveckla robusta lokala ekonomier.

Med andra ord – den lokala rådigheten befinner sig inte i ett statiskt tillstånd utan är hela tiden i förändring, och dess framtid beror på politiska beslut, ekonomiska trender och det lokala engagemangets kraft att skapa alternativa styrformer för den lokala ekonomins organisering och demokratiska förankring. Frågan är inte bara *hur mycket* rådighet vi som medborgare kommer att ha i framtiden, utan också *hur* den ska organiseras och av *vem*. Frågan kvarstår: vart är den lokala rådigheten på väg?

Litteratur

- Danbratt, F. och Odenvik, N. (1966). *Styrsö Socken. Byordning för Styrsö 1/9 1821*.
- Hela Sverige ska leva (2014). *25 år med Hela Sverige ska leva*.
- Hela Sverige ska leva (2024). *Lokalt inflytande. 21 goda exempel på samverkan, civilsamhälle och kommun*. Herlitz, U. (red.).
- Herlitz, E. och Forsberg, B. (2004). *Lokal ekonomi för hållbar tillväxt*. Stockholm: Nutek – Verket för näringslivsutveckling.
- Herlitz, E. och Forsberg, B. (2006). *Lokal ekonomi för hållbar tillväxt – en antologi*. Stockholm: Glesbygdsverket.
- Herlitz, U. (1998). Bygderörelsen i Sverige. *Working Paper nr 11*. Statens Institut för Regionalforskning.
- Herlitz, U. (1999). *Bygdens organisering*. SOU 1999:84. Civilsamhället. Demokratiutredningens forskarvolym VIII.
- Herlitz, U. (2000). *Platsideologi. Bygderörelsen och demokratiska perspektiv i det postindustriella samhället*. Rapport 119-2000. Statens Institut för regionalforskning.
- Herlitz, U. och Arén, H. (2017). *Den första samhällsnivån: lokal demokrati, planering och finansiering för en hållbar utveckling*. Hela Sverige ska leva.
- Ingelstam, L. (2006). *Ekonomi på plats*. Norrköping: Centrum för kommunstrategiska studier, Linköpings universitet.
- Ivarsson, T. (1992). *Kommunernas släktträd, Sveriges kommuner 1863–1992*. Stockholm: Svenska Kommunförbundet.
- Sveriges Kommuner och Regioner (2023). *Lokalt självstyre – en introduktion*. Stockholm: Sveriges Kommuner och Regioner. Tillgänglig på: <https://skr.se/skr/demokratiledningstyrning/demokrati/lokalsjolvstyre> (Hämtad: 10 juni 2025).

Boken är utgiven med stöd av Formas (Lokal ekonomisk hållbarhet och utveckling på Sveriges landsbygder, 2022-01090) och Sveriges lantbruksuniversitet (SLU Uppdrag Landsbygd)

© Dokument Press och samtliga upphovspersoner

Första upplagan

TRYCK Polen 2025

ISBN 978-91-89944-10-7

FOTO Sidan 228 Don Titelman, sidan 231 Henrik Andersson

REDAKTÖR Emil Sandström och Josefine Syssner

FÖRLAGSREDAKTÖR Tobias Barenthin Lindblad

KORREKTUR Christian Ekvall

GRAFISK FORM Sebastian Wadsted

Dokument Press

Årstavägen 26

120 52 Årsta

hello@dokumentpress.com

dokumentpress.com

